

ЕГЕЈСКИ СВЕТ

За археологе „егејски свет” није само географски појам; они су га прихватили да означе цивилизације које су цветале у овој области током III и II миленијума п. н. е., пре него што се развила грчка цивилизација у ужем смислу. Има их три, тесно повезане, а ипак јасно одвојене једна од друге: критска, названа минојска по легендарном критском владару Миносу, цивилизација малених острва северно од Крита (кикладска) и цивилизација грчког копна (хеладска). Пре сто година егејска цивилизација била нам је позната само из Хомерових прича о тројанском рату у *Илијади* и из грчких легенди о Криту. Најстарија ископавања (Шлиман, Еванс...) била су преузета зато да се утврди чињенично језгро тих прича. Мада је доста откривено наше познавање егејске цивилизације је сад доста ограниченије него наше знање о Египту или старом Блиском истоку.

Литература:

- Н. W. Janson, Историја уметности, Преглед развоја ликовних уметности од праисторије до данас, превела Олга Шафарик, Просвета, Београд 1994¹⁰.

1. К Р И Т

1. 1. П Р И Р О Д Н И У С Л О В И

Острво Крит се налази јужно од Пелопонеза и дели Егејски басен на два дела. Површина острва износи 8300 km^2 , дужина 260 km , а ширина до 50 km . Претежно је планинског карактера, где се у централном делу издваја планински масив Иде, чији је највиши врх 2400 m . Равнице постоје на југу и понегде у централном делу острва. Раније је острво било обрасло растињем, нарочито Кипарисом, док је то данас махом камењар, где се гаји винова лоза.

Литература:

- Мала просветина енциклопедија, Београд

1. 2. И З В О Р И И П И С М О

О најстаријој историји Крита пишу грчки историчари Херодот и Тукидид, а корисне податке пружају и египатски извори.

За овај простор као археолошко налазиште први се заинтересовао немачки истраживач Х. Шлиман. Шлиман, који је већ био открио Троју на простору Мале Азије (1871) и Микену на Пелопонезу (1876), сматрао је да Крит има неке везе са микенском цивилизацијом. Међутим, није почео са истраживањима на овом острву, јер се Крит тада налазио под турском влашћу, која, пак, није дозвољавала археолошка ископавања. Касније, када је Крит ослобођен турске власти, Шлиман више није био жив.

Артур Еванс, млади енглески археолог, био је ватрени присталица Шлимановог рада. Пошто је посетио Микену, извесно време се задржао на проучавању критских печата, које је пронашао у атинским антикварницама. На основу резултата

истраживања и вођен интуицијом, Еванс је претпоставио да микенска култура своје порекло води са Крита. 1899. Крит је ослобођен Турака и Еванс већ следеће године почиње са откопавањем које траје до 1931/1932. године. Након само недељу дана, марта 1900., Еванс је већ чистио остатке некад велелепне палате у Кнососу.

Приликом свог истраживања у Кнососу Еванс је пронашао, поред осталог, и велики број глиненних плочица. Проучавањем ових и плочица нађених у другим палатама (у Фестосу, Хагији Триади...) утврђен је развој критског писма:

- У периоду од око 2000. до 1650. године п. н. е. у употреби је било пиктографско писмо, где један писани знак директно упућује на неки појам или предмет.
- У периоду од 1650. до 1450. године п. н. е. користило се писмо названо *линеар А*. Проучавањем је утврђено да је у питању слоговно писмо, које нема везе са грчким писмом. Линеар А је настао од 1/3 пиктографских и 2/3 потпуно нових и непознатих знакова. Ово писмо још увек није дешифровано.
- У периоду од 1450. до 1200. п. н. е. користило се писмо названо *линеар Б*. Ово писмо је дешифровао архитекта Мајкл Вентрис уз помоћ Џона Чедвика. Наиме, Вентрис је 1952. године изнео претпоставку да је у питању грчко писмо. Уз помоћ кипарског слоговног писма прочитао је десетак грчких речи и то имена градова: Кносос, Пилос... До данас већи део писма је дешифрован, али не потпуно. Наиме, откривено је деведесет знакова: за слоге, за одвајање, за бројеве и скраћенице (идеограми). Још увек је неизвесно да ли је линеар Б варијанта линеара А прилагођен грчком језику¹ или је пак линеар Б настао из једног праписа са територије копнене Грчке, које је изгубљено.

! (Године 1908. откривен је један исписан диск у Фестосу. Наиме, диск је нађен у једном удубљењу у поду, које је вероватно представљало ризницу. Текст се од ивице спирално увијао ка центру диска. Истраживачи сматрају да је у питању слоговно писмо и да језик потиче негде са простора Мале Азије. Појединци сматрају да је натпис религијског карактера. Текст до данас није дешифрован.)

Литература:

- Т. В. Блаватскај, Крит у XXX — XII веку п. н. е., Стара Грчка, Сарајево 1959.
- Петар Хр. Илиевски, Предговор, Микенски свет, Београд 1980.

Белешке:

- са предавања С. Ферјанчић у току зимског семестра 2001/2002.

1. 3. ПЕРИОДИЗАЦИЈА

Артур Еванс је дао прву периодизацију критске цивилизације. Рану историју Крита је поделио на три периода, које је назвао по легендарном критском краљу Миносу:

1. раноминојски период (2600 - 2200)
2. средњеминојски период (2200 - 1600)
3. касноминојски период (1600 - 1200).

Хронолошке границе сваког периода је одредио према предметима из Египта и Месопотамије, које је пронашао приликом ископавања.

До данас, поред Евансове, дате су бројне нове периодизације, међу којима је најпопуларнија тзв. периодизација палата:

---

¹ наиме, писмо су са Крита пренели критски писари по великој ерупцији вулкана на Тери, што је за последицу имало уништење критске флоте и почетак опадања критске цивилизације.

1. рани период палата (2000 - 1700)
2. позни период палата (1700 - 1380)

Литература:

- Т. В. Блаватскај, Крит у XXX — XII веку п. н. е., Стара Грчка, Стара Грчка 1959.

Белешке:

- са предавања С. Ферјанчић у току зимског семестра 2001/2002.

1. 4. С Т А Н О В Н И Ш Т В О

Становништво које је настањивало Крит током III миленијума п. н. е. није било индоевропског порекла. Херодот у својој *Историји* разликује Етеокрићане (истинске Крићане) од Грка. Хомер казује да су територију Крита насељавала пет племена: Етеокрићани, Кидонци, Пелазги, Ахајци и Дорци, и да су она говорила различитим језицима. Да Етеокрићани нису били Грци сведочи и писмо линеар А, које нема никакве везе са грчким језиком.

На основу пронађених лобања и проучавањем слика, утврђено је да је изглед Етеокрићана одговарао медитеранском типу. Били су просечне висине, имали су црну коврцаву косу и браон очи.

Белешке:

- са предавања С. Ферјанчић у току зимског семестра 2001/2002.

1. 5. Р А Н И П Е Р И О Д П А Л А Т А

Током III миленијума п. н. е. Крићани су живели у родовском уређењу. О томе сведоче родовске костурнице кружног облика, покривене куполастим кровом од сламе или дрвета, а које су пронађене у равници Месара. По инвентару гробница утврђено је да су богатији родови настањивали источни део острва. У овом раном периоду бројни пашњаци су омогућили да се становништво бави сточарством. Реке ниских водотокова, немогућност да се саграде ваљани иригациони системи, доприносе да се земљорадња развија нешто слабије но сточарство. Обиље руда и метала омогућава развој технике обраде метала. Захваљујући налазиштима бакра, Крит је овај метал могао извозити у земље, које нису располагале овим артиклом, али су имале неке друге сировине потребне Криту. Обиље камења омогућава развој грнчарства и грађевинарства.

Почетком II миленијума п. н. е. завршен је процес образовања наследне краљевске власти. Родовско уређење замењују класе и о томе сведоче:

- палате у Кнососу, Фестосу, Закросу, Малији, које су припадале по свој прилици краљевима
- инвентар гробница, где су богатији слојеви становништва и богатије опремали своје гробнице
- плочице од фајанса, које потичу из XVIII века п. н. е., а на којим су приказане вишеспратне куће аристократије
- план насеља Гурније на основу кога се зна да су куће у сиротињским четвртима биле мале, неугледне, густо збијене једна уз другу, док су куће богаташе биле велелепне и удаљене једна од друге.

Од XX до XVIII века п. н. е. на Криту не постоји јединствена држава. Постоји више државица на чијем су челу владари, који располажу солидним богатством. О богатству тих владара сведочи, поред осталог, и оружје пронађено у палати у Малији². Треба поменути мач од бронзе, који је био опточен златом, слоновачом и кристалом. Један овакав мач могао је припадати само каквом великодостојнику, можда самом краљу.

² Античко име Малије није познато.

Државице на Криту су међу собом често ратовале. Због тога, али и због опасности са мора, палате су биле опасане дебелим бедемима. Пошто су се палате налазиле више у удубљењу острва, дошло се до закључка да Крићани у прво време нису имали добру морнарицу, која би их могла осигурати од напада са мора.

Најзначајнију улогу су имале палате Кнососа и Фестоса. Владар Хагије Триаде, која се налази само 30 км од Фестоса, по свој прилици је био и владар Фестоса. Археолози су дуго били у недоумици зашто би један владар саградио две краљевске резиденције тако близу једној другој. Како је у II миленијуму п. н. е. море било много ближе обали но што је данас, многи су прихватили мишљење да је Хагија Триада у ствари била лука Фестоса.

Током XVIII века п. н. е. долази до велике катастрофе када су готово истовремено порушене све палате на Криту. Еванс сматра да до разарања палата долази услед земљотреса, који је у то време погодио острво. Једна група научника, а међу њима и Е. Мајерс, сматра да су палате разорене услед инвазије. У Египту током владавине XII династије долази до најезде Хикса³, племена из Мале Азије. Хикси су Египтом владали око 150 година и у то време су извршили и инвазију на Крит. У прилог овој теорији иде и чињеница да је у рушевинама палате у Кнососу пронађен један поклопац од алабастера, на коме је, у картуши, писало Хијани, име владара Египта, који је владао у другој половини XVII века. Међутим, у рушевинама нису пронађени остаци паљевина, а палата у Фестосу, која се налазила на југу и ближе Египту, је била мање разорена од Кнососа, који се налазио на северу.

Литература:

— Т. В. Блаватскај, Крит у XXX — XII веку п. н. е., Стара Грчка, Сарајево 1959.

Белешке:

— са предавања С. Ферјанчић у току зимског семестра 2001/2002.

1. 6. П О З Н И П Е Р И О Д П А Л А Т А

1.6.1. Минос, Процес стварања јединствене државе

До другог процвата палата долази крајем XVII, почетком XVI века п. н. е. Херодот пише да су се синови Зевса и Европе, браћа Минос и Сарпедон, борили око превласти на Криту. Минос, пошто је извојевао победу, протерао је свог брата и објединио мање области у јединствену државу. Прича о сукобу Миноса и Сарпедона јесте посредан доказ за сталне борбе Фестоса и Кнососа око превласти на Криту.

Ко је био Минос?

По грчкој традицији то је мудар краљ, који суди у подземљу. Херодот за Миноса каже да је господар мора. Тукидид не иде тако далеко. Сматра да је Минос успео да очисти море од гусара и да успостави таласократију. Под појмом таласократија данас не подразумевамо политичку, већ економску превласт на мору⁴. Наиме, Минос је очистио море пиратерије, пре свега да би својим бродовима омогућио безбедан пут приликом убирања прихода од територија које су биле под критском влашћу. Платон наводи да је Минос приход добијао у људству, пар момака и девојака, који се из Атике превозе на Крит.

Минос је био ожењем Пасифајом. До данас није потпуно разјашњено да ли Минос и Пасифаја представљају лична имена или пак титуле.

Формирање критске државе трајало је доста дуго; то је био генерацијски

³ Погледати: Историја фараонског Египта, 6. Средње царство, 6.8. Освајање Египта од стране Хикса.

⁴ Доминацију Крићана на мору касније преузимају Ахајци.

посао. Владари су тежили да своје територије прошире и ван граница острва. У том циљу, Крићани колонизују Кикладе.

Тукидид сведочи да су се под управом Крита налазили Киклада и Атика. 1967. године група грчких археолога, предвођена професором Маринатосом, пронашла је у Акротирију (Тера, Киклади) остатке некадашње палате. Ова палата на први поглед није имала много сличног са палатама на Криту. Међутим, пажљивим проучавањем слика, зидног умећа, утврђено је да припада минојској култури. Како је палата била велика и богато украшена, по свој прилици је припадала једној значајној личности, можда самом Миносовом сину. Наиме, према традицији Миносов син Андрогееј је управљао Атиком. Исто тако, други Миносови синови су могли, као представници критске власти, управљати острвима. Поред Тере, споменици материјалне културе критског порекла нађени су и на острву Мелосу, Китери, Родосу, Милету.

Према предању Крићани су покушали да колонизују Атику, али нису успели да се учврсте у области Мегарида. Покушај колонизације Сицилије је такође био безуспешан.

1.6.2. Војска

Својевремено Минос је изградио најмоћнију флоту у Средоземљу. Проучавањем представа са посуда, фресака и печата, утврђено је да се критска флота састојала од једрењака и бродова на весла. Каснији бродови имали су чак и кабине.

Поред флоте, Крит је имао и јаку пешадију. За напад су користили дуга копља, лукове, мачеве и ножеве, док за одбрану оклопе и дуге штитове. Војска је имала и бојна кола у којим су се за време борбе возили краљ и војне старешине. Изгледа да су кола представљала луксуз, јер су једна нађена у самој ризници кнососке палате.

Поред Крићана у војсци је било и најамника, о чему сведочи једна фреска, која приказује одред црнаца.

1.6.3. Привреда

Основна грана привређивана била је пољопривреда. Крићани уводе у употребу плуг и доста солидно обрађују земљу. Од житарица гаје јечам, просо, боб и у нешто мањим количинама пшеницу; од индустријског биља шафран и лан; а од баштанских култура грождје, маслине и датуле.

Код Крићана је било посебно развијено сточарство. Гајила се крупна рогата стока. Да су појединци имали велика стада сведоче слике на разним посудама.

Присуство мора омогућило је брз развој риболова. Да су Крићани били опчињени рибама и морским светом може се закључити на основу фрескосликарства, где је главни мотив управо водени свет.

Обиље метала, нарочито бакра (налазиште у Гурнији), и познавање технике добијања бронзе (где калај увозе из Мале Азије), допринели су развоју металургије. Пправе се оруђа и оружја од бронзе.

Обрада дрвета је могућа захваљујући обиљу кипариса. Крићани су познавали технику склапања дасака, тако да су правили веома добре бродове било од кипариса, било од кедровине, који су довозили из Ливана.

Били су развијени каменорезачки занат, грнчарство и грађевинарство.

Правили су изврсне тканине и познавали су технику бојења тканина. О овоме сведоче фреске жена у лепим и разнобојним тканинама.

Јувелирство је такође развијено.

Крићани су градили и копнене путеве. Најзначајнији је био онај пут који је спајао Фестос и Кносос. Међутим, Крићани су више марили за поморске, него за копнене путеве.

1.6.4. Трговина

1.6.4.1. Веза Крита и копнене Грчке

На простору копнене Грчке, у Арголиди, па чак и на самом северу, у Тесалији, пронађени су бројни предмети критске израђевине. Артур Еванс је сматрао да је то стога што се Пелопонез налазио под влашћу Крита. Међутим, самим проучавањем критске и микенске културе увиђају се велике разлике. По свој прилици веза између Крита и Микене била је чисто трговачка. С друге стране, пошто је минојски утицај ипак доста снажан, можда је постојало неко упориште критских мајстора у Микени или у Миноји у Атици.

Крићани су из Грчке увозили потребне сировине. Тако из Лаконије Крићани су добављали првокласни базалт.

Крит је био посредник у размени добара између Грчке и Египта, односно Грчке и Кипра.

1.6.4.2. Веза Крита и Кипра

На простору Кипра пронађени су предмети критске израђевине. Крит је био посредник у размени добара између Грчке и Кипра.

1.6.4.3. Веза Крита и Мале Азије

На простору земље Мари, на Еуфрату, пронађени су специфични критски орнаменти. На Криту, пак, пронађени су вавилонски цилиндри, који потичу из Хамурабијеве епохе. Уметност царства Угарит била је доста слична критској. По свој прилици утицај минојске културе био је толико снажан да је и на простору Угарита постојало упориште критских мајстора. Палате на просторима хетског царства (Богазкеја), земље Мари и Угарита готово су истоветне са палатама на Криту. Изгледа да је хетско царство представљало спону између Егејског света и Мале Азије и Блиског Истока.

Крићани су из Мале Азије увозили бронзу.

1.6.4.4. Веза Крита и Египта

Почетком II миленијума п. н. е. Крит је неговао интезивне везе са Египтом. У горњем Египту, у близини Луксора, пронађен је један депо, тзв. депо из Тода. Овај депо датира из времена владавине Аменемхета III, који је владао на прелазу из XX у XIX век п. н. е. У депоу су нађени бројни предмети критске израђевине, међу којим се издвајају једна златна и 150 сребрних посуда. Средином II миленијума п. н. е. у спису *Савети једног египатског свештеника*, помиње се земља Кефтија, по свему судећи Крит, и њени односи са Египтом.

У гробници Рехмира, везира Тумеса III, који је владао у XV веку п. н. е., пронађене су фреске на којима је приказана једна делегација како носи поклоне фараону. На основу одеће, коју носе чланови делегације, утврђено је да су у питању Крићани.

О размени Крита и Египта сведочи и статуа од диорита, која је пронађена у Кнососу. Диорит је камен велике тврдоће који су користили египатски мајстори за прављење статуа фараона и др.

Поједини истраживачи сматрају да се Крит налазио у зависности од Египта, јер на једном натпису Тутмеса III стоји да је земља Кефтија у страху. Међутим, нема других показатеља да је Крит икад био потчињен Египту. Веза Египта и Крита је била чисто трговачка. Крит је увозио злато, слоновачу, нојева јаја, неке пољопривредне производе, а Египат маслиново уље, вино и дрво.

1.6.4.5. Веза Крита и јужне Италије

Крићани из вулканских области увозе липарит.

1.6.5. Критска уметност

Критска уметност се у много мањој мери ставља у службу култа него што је то био случај, рецимо, са уметношћу Вавилона и Египта. Критски уметник је лакше и непосредније преносио своје утиске о стварности у којој је живео. Главне творевине његовог неимарства били су дворци и стамбене куће што потврђује да је целокупна критска култура имала више свтовни карактер.

Крићани су велику пажњу поклањали изради зидова. У XIX и у XVIII веку дворски зидови и зидови у кућама богатијих Крићана украшавани су фајанс плочицама са рељефним представама. Од XVII века п. н. е. зидно сликарство потискује рељефе. Техника фреско-сликарства, пренесена на Крит, вероватно, из Египта, уродила је оригиналним темама, „новим” чак и у односу на истовремено сликарство на Средњем истоку. Као пример треба навести сачувану фреску из XVI века п. н. е., са летећим рибама и делфинима, која украшава зид краљичиног мегарона, у краљевској палати у Кнососу. У критској уметности XVI/XV века п. н. е., када се развија тзв. дворска уметност, јављају се тзв. „фреске столица на склапање”. Фреске се састоје од два појаса декорација израђених у плавим, жутом и цигла-црвеним тоновима. Фигуре су насликане према одређеном стилизованом шаблону: младићи и девојке у паровима седе на столицама за склапање и једни другима додају посуде. Тај чин вероватно је имао ритуално значење. Дворски стил XV века углавном се испојио у Кнососу. Иначе у другим градовима Крита (Хагија Триада) у уметности приказивања природе сачувале су се старе традиције.

У критској уметности негована је ситна скулптура, декорисање керамике, уметничко резбарство у камену.

Палате у Кнососу, Фестосу, Малији, Хагији Триади су главни извор обавештења о минојској архитектури. Палата у Кнососу, названа Минова палата, била је грађена са највише амбиција; покривала је велику површину и састојала се од тако много просторија да је сачувана у грчкој легенди као Минотауров лавиринт. Центар кнососког дворца представљало је главно двориште, правоугаоног плана. Иначе у кносоској палати преовлађује правоугли план просторија, што је карактеристично за све критске грађевинске објекте. Стубови минојских палата су увек били дрвени. Иако се уопште нису сачували, њихов карактеристични облик, глатко стабло које се сужава према доле и широк капител у облику јастука, познат је по представама на сликама и рељефима. Собе су биле доста мале, таванице ниске, тако да ни они делови грађевине који су имали више спратова нису могли изгледати нарочито високи. На основу археолошких сведочанстава дошло се до претпоставке да владари-градитељи палата нису могли бити ратници. Утврђења нису нађена нигде на Криту минојског доба, а војничке теме готово су непознате у минојској уметности; нити има ма и најмањег наговештаја да су били „свети” краљеви по египатском или месопотамском узору. С друге стране, многа складишта, радионице и писарнице у Кнососу указују на то да палата није била само краљевска резиденција, већ да је служила и као велико средиште трговачке и административне делатности.

1.6.6. Религија Крићана

У раном периоду религиозне представе становника Крита биле су веома примитивне. Тотемизам и култ женског божанства представљали су основу њихове религије. Крићани су поштовали Велику богињу — богињу природе, земље⁵, звери и подземног света. Поред ње у критском пантеону постојало је и мушко божанство, које је такође поштовано као оличење природних сила. Приказиван је

⁵ Тзв. богиња змија, јер је змија била симбол земље.

у облику секире са две оштрице. У Кнососу од свих очуваних просторија највећа је тзв. сала двојне секире, која је, по свој прилици, представљала престолу салу намењену цермонијама државног и религиозног карактера. На Криту изванредан значај добило је и обожавање божанства у облику човека-бика. Касније су га Грци назвали Минотауром. У култ бога-бика улазиле су игре са биковима, чији су прикази у критској уметности такође веома чести.

Код Крићана божанство увек наступа као антропоморфно биће. Зооморфни су на Криту само демони, који у поређењу са боговима имају нижи ранг.

Крићани су веровали у загробан живот. Погребни ритуал Крићана приказан је на земљаном саркофагу из Хагија Триаде, који потиче из XIV или XIII века п. н. е. Тај споменик као и архитектура неких гробница на Криту указују на извесну сличност посмртног култа код Крићана и Египћана.

У религиозним обредима Крићана карактеристична је водећа улога жена.

Седишта религиозног живота била су извесно просвећена места, као што су пећине или гајеви (пећина Психто, горе Иде и Јуктаса). Једино је у Гурнији откопан један омањи храм. У Кнососу низ соба био је намењен ритуалним обредима. У кућама становништва средњег слоја постојала су домаћа светилишта.

Критска култура и религиозне представе имале су утицаја на културу каснијих становника Грчке.

Литература:

- Т. В. Блаватскај, Крит у XXX — XII веку п. н. е., Стара Грчка, Сарајево 1959.
- Ц. Чедвик, Микенски свет, превела Љиљана Црепајац, Београд 1980.
- Н. W. Janson, Историја уметности, Преглед развоја ликовних уметности од праисторије до данас, превела Олга Шафарик, Просвета, Београд 1994¹⁰.
- Археолошки музеј, Атина, библиотека Музеји света, књига XIX, Вук Караџић, 1980.

Белешке:

- са предавања С. Ферјанчић у току зимског семестра 2001/2002.

1. 7. П А Д К Р И Т С К Е Ц И В И Л И З А Ц И Ј Е

Током XIV века долази до нове катастрофе, када су, опет, готово све палате разорене. Пошто су пронађени трагови паљења, једна група истраживача сматра да је до разарања дошло услед устанка локалног становништва, које је било незадовољно владавином Ахајаца. Наиме, од 1450. до 1400. године п. н. е. палатама на Криту су управљали Ахајци.

Једна група истраживача сматра да је земљотрес, који је у то време погодио Теру, погодио и Крит. После земљотреса дошло је до пожара и отуда потичу пронађени трагови паљења.

Професор Маринатос, док је вршио ископавања у Амнисосу (лука Кнососа), пронашао је вулканску супстанцу. Ово откриће га је подстакло да почне са истраживањима на територији острва Тере. Пронашавши палату у Акротирију, закључио је да је Теру прво погодио земљотрес. Тада народ, предвођен неком интуицијом, напушта острво и сели се, можда на сам Крит. После извесног времена долази до ерупције вулкана⁶. Ерупција је била тако снажна да се планина распукла и море је продрло унутра, стварајући велики талас, цунами. Овај талас прошао је целом Егејом и уништио критску морнарицу. Са друге стране избачени вулкански пепео дигао се високо у атмосферу, да би попут кише падао на области у правцу кретања ветра. Тај пепео био је погубан за биљни свет на Криту. Међутим, неизвесно је како је вулкан могао да изазове пожаре на даљини од 160 *km* и уништи критске палате.

⁶ Вулкански пепео сачувао је палату у Акротирију.

Шта год да је узрок пропасти палата почетком XIV века п. н. е., оне, потом, никад више нису повратиле своју некадашњу моћ.

Током XIV и XIII века п. н. е. територију Крита по свој прилици насељавају Грци. Посведочене су куће мегаронског типа, које су карактеристичне само за простор континенталне Грчке. У Хагија Триади је пронађена и једна гробница по принципу толоса.

Критска цивилизација је потпуно уништена у XII веку п. н. е., највероватније услед најезде Дораца, који су населили, према Хомеровој *Одисеји*, источни део острва.

Литература:

— Ц. Чедвик, Микенски свет, превела Љиљана Црепајац, Београд 1980.

Белешке:

— са предавања С. Ферјанчић у току зимског семестра 2001/2002.

2. МИКЕНСКА ЦИВИЛИЗАЦИЈА

2.1. ИЗВОРИ

а. Писани извори

— Таблице, амфоре, пропадљив материјал (кожа) исписани линеаром Б.

— Антички извори:

1.) Хомер

2.) Паусанија, друга половина II века н. е., у својој књизи, која је више једна врста туристичког водича, описује Хеладу.

— Египатски документи из времена Мернептаха и Рамзеса III.

— Хетски извор у коме се помиње царство Ахијава и владар Атирисијас. Извор потиче из XIII века п. н. е. Нађен је у Турској, у месту Богазкеји, некадашњој престоници хетског царства Хатушаш.

б. Споменици материјалне културе

Остаци људске делатности као што су тврђаве, насеља, гробнице...

Белешке:

— са предавања С. Ферјанчић у току зимског семестра 2001/2002.

2.2. АРХЕОЛОШКА ОТКРИЋА

2.2.1. Гробнице

Немачки истраживач Хајнрих Шлиман је први почео откопавање Микене. На ову идеју је дошао ишчитавајући Хомерову *Илијаду*. Хомер за Микену наводи да је златообилна. Из овог придева Шлиман је закључио не само да је Микена постојала, већ и да је била значајан центар егејског света. Међутим, Шлиман се није ослонио само на Хомера. Подстрек да се лати истраживања му је, пре свега, дао Паусанијев опис Хеладе. Паусаније сведочи о Агамемноновом гробу. Шлиман организује истраживање са циљем да пронађе овај гроб ни не слутећи да ће открити много више.

Од 1874. Шлиман почиње са ископавањима на територији Грчке, да би 1876. пронашао некрополу, усечену у стену, која потиче из XVI века п. н. е. Ова некропола је позната под именом „круг гробова А”. У њој се налази шест гробница правоугаоног облика. Пронађено је 19 лешева. Само две гробнице имају по једно тело, док је у преосталим гробницама сахрањено више од једног. Број

пронађених лешева одговара броју надгробних споменика, деветнаест. На рељефима некрополе су приказане сцене из лова, рата, двобоја. Како су у гробници пронађене ствари непроцењиве вредности, нпр. у женским гробницама су пронађене златне дијадеме, тоалетне кутијице, fine тканине, сматра се да су у гробовима сахрањени владари са члановима своје породице.

„Круг гробова А” дуго је сматран за најстарији објекат микенске епохе. Међутим, 1951/52. Пападимитриу је открио некрополу, која потиче из око 1650. - 1550. године п. н. е. Ова некропола је позната под именом „круг гробова Б”. По свом типу те су гробнице веома блиске гробницама које је открио Шлиман.

Данас се поставља питање: „ко су владари, који су сахрањени у пронађеним гробницама?”. Једна група научника сматра да су то Ахајци. Друга група научника, а међу њима и Артур Еванс, сматра да су то Крићани. Наиме, у гробницама су нађени бројни предмети минојске израде. Овом приликом поменућемо бакарни ритон (пехар) у облику главе бика са златним роговима, који представља карактеристичан тип уметности критских мајстора. Треба поменути и да су слични судови пронађени на Криту, у Кнососу и Гурнији. Међутим, за разлику од Крита, на пронађеним предметима микенских гробница преовлађују ратни мотиви и мотиви из лова. Тела пронађена у „кругу гробова А” су висине око 175/180 *cm*, дакле знатно виши људи но Крићани. Поједини научници сматрају да су у гробницама сахрањене вође Хикса, који су својевремено загосподарили Египтом. У прилог овој теорији иде чињеница да је у гробницама пронађено доста предмета из Египта. Исто тако, присталице ове теорије могу се позвати на *мит о Данају*, у коме Данај, краљ Либије и Египтов брат близанац, напушта Либију и сели се на Родос, а потом у Арголиду, где је завладао народом Пелазга. Напокон, неки држе да су у гробницама сахрањени представници народа Мале Азије. У прилог овој теорији иде *мит о Пелопсу из Ликије*. Пошто је био угрожен од Тројанаца, Пелопс напушта отаџбину и сели се на простор, који ће по њему добити назив Пелопонез. Поред мита, у прилог теорији иде и чињеница да пронађене палате хетског царства невероватно подсећају на палате микенског света (киклопи, мегарон).

Следећа група микенских споменика већ се односи на другу половину XVI века и на XV век п. н. е. То су такође претежно гробнице, само другачије конструкције. У њима гробна комора има правоуглу, овалну или округлу форму и обично је усечена у мекшој стени, али је са површином земље већ везана нарочитим дугим и уским ходником, тзв. дромосом. У гробницама из XVI и XV века дужина дромоса обично не прелази 3-4 метра, док она касније износи 14, па чак и 16 метара. Најпознатије гробнице овог типа пронађене су код Микене и у близини Аргоса, а потичу из XVI века п. н. е.

У случајевима када је тле у коме се ископавала гробна комора било премеко, тада су га облагали каменом. То је послужило као узор за нови тип гробова, тзв. куполасте гробнице — толоси. Гробница личи на ископан темељ обложен каменом и израђен у облику кошнице са додатком дромоса. Најстарије гробнице овог типа потичу из времена блиског епохи „круга гробова”. Током времена зидови се облажу тесаним каменим плочама, појављују се врата, зидови се украшавају рељефима и напокон комора се износи на површину земље. Толоси су пронађени у многим градовима микенског света. На обронцима Тајгета, у Вафију, крајем XIX века пронађен је толос богат инвентаром. Треба поменути два чувена златна пехара са представом лова на бикове, која су начињена око 1500. п. н. е. У Мидеји (Дендра) такође је откривен толос. Поред осталог, у толосу је пронађено и оружје: четири мача, ножеви и врхови од копаља. Сви нађени предмети потичу с краја XV века п. н. е. Треба поменути и куполасту Атрејеву гробницу, која се налази недалеко од микенске тврђаве, а која потиче из XIV века п. н. е. Атрејева гробница била је опљачкана још у давна времена.

! (а. круг гробова, б. гробнице са дромосом, в. толоси)

2.2.2. Палате

— Микена

Микенски свет је назван по Микени, првом и најважнијем месту, које је потпуно откопано. Микенска тврђава потиче из XIV век п. н. е. Налазила се на брегу и била је окружена одбрамбеним зидовима од циновских камених блокова. Овај тип грађевине био је непознат на Криту, али је сличан хетитским утврђењима код Богазкеје. Северна капија тврђаве добила је назив Лавља. Лавља врата су најупечатљивији остатак масивних бедема, који су Грцима каснијих времена уливали тако страхопоштовање да су их сматрали за дело Киклопа, једнооких дивова митске расе. Кроз Лавља врата пут води на трг који је са свих страна окружен развалинама појединих одвојених зграда. То је микенски дворцац. Средиште палате у Микени била је краљевска дворана за аудијенције, названа мегарон. Само је њен план поуздано познат: то је велика правоугаона просторија с круглим огњиштем у средини и са четири стуба, који су носили греде крова. Уз мегарон се налазе суседне просторије и двориште испод кога су остали сачувани уређаји за одвођење воде. Археолози су открили и водовод за спровођење воде из извора, који се налазио нешто изнад тврђаве. Вода се сливала у добро скривен базен поред самих тврђавских зидова. Од базена је вода ишла у унутрашњи део тврђаве, такође добро покривеним каналима. Такве мере опреза предузимане су несумњиво за случај опсаде. Са унутрашње стране зидова очувани су фрагменти фресака.

— Тиринт

Петнаест километара даље од микенске палате, у Тиринту, налази се други споменик архитектуре истог типа. Особеност палате у Тиринту је та да је имала два мегарона. Претпоставља се да је већи био престола дворана, док је мањи био или женски мегарон или краљеве приватне одаје.

— Орхомен, Теба

У Орхомену и Теби су пронађени остаци палата и таблице, али овде постоји тешкоћа ископавања, јер се на тим просторима сада налазе модерна насеља. У Орхомену је нађен толос, тзв. Минија ризница, који подсећа на египатске пирамиде.

— Јолк (Тесалија), Атина.

2.2.2.1. Пилос

Микена није била једини политички и културни центар јужног Пелопонеза. У античким митовима прича се да је син бога Посејдона — Нелеј, пошто је био протеран из древног града Јолка у Тесалији из кога су на далеки пут кренули Аргонаути, основао на западној обали Пелопонеза град Пилос. Нелејево краљевство било је велико: на истоку се граничило са микенским краљевством Атрида, на северу је захватало део територије на супротној обали реке Алфеја. Грчка традиција је сачувала сећање на богатство и моћ владара из Пилоса. Према *Илијади* и *Одисеји* један од владара Пилоса био је чувени Нестор. У *Илијади* се помињу Несторови ратови са суседним племенима, нпр. са Аркађанима и Елиђанима. Према *каталогу бродова* Нестор је пред Троју стигао са 90 лађа. На основу традиције Пилос, не само да је постојао, већ је био значајан центар микенског света.

Године 1939. немачка експедиција, под вођством Карл Блегена, открила је палату у Пилосу (Наварински залив). Пронађена палата је саграђена око 1300. године п. н. е. и то на темељима ранијих зграда. У овој палати је пронађен архив са таблицама линеара Б, који се налази лево од главног улаза. Палата је обухватала посебан вински подрум, па чак и купатило са кадом. Она је, такође, садржала мегарон, дворану за пријем страних изасланика. Мегарон је у средишту имао

неку врсту димњака, чија је основа била изграђена од дрвета, а цев од глине. Утврђено је да је зграда изгорела крајем XIII века п. н. е. Становници палате журно су је напустили и касније је цело то место опустело. Тако су се остаци изгорелог дворца очували нетакнути.

Како је територија микенског света била је подељена на више краљевства, Пилос је био престоница једног од тих краљевства. На основу топонима, пронађених на плочицама, „о-ру-ма-то”⁷ и „пи-са”, као и на основу *каталога бродова*, у коме Хомер место Газ подразумева у оквиру Пилског краљевства, у прво време се сматрало да је северна граница Пилског краљевства река Алфеј (Елида), која се налазила недалеко од Олимпије⁸. Међутим, данас је усвојено мишљење да Пилско краљевство није обухватало тако велику територију. Чедвик, пажљивијим истраживањем, дошао је до закључка да је северна граница Пилског краљевства била река Неда, која се налази изнад Кипарисије, а источна река Недон, која је на таблицама посведочена као „nedwon”.

У односу на престоницу Пил, Пилско краљевство се делило на:

- Онострану провинцију (исток) са центром Леукоторон. Назив на документима је „пера (онострана) окораија”.
- Овострану провинцију (запад). Назив на документима је „деверо (овострана) окораија”.

Провинције дели планински венац Егалеј.

2.2.2.2. Кносос

Палата на Кносу била је саграђена на брежуљку нижем од околине. То је упадљива разлика између микенских и минојских места; Микењани су инсистирали на доминирајућим положајима, свакако из стратешких разлога. Критски Минојци изабрали су пријатна и погодна места, а Микењани са копна, у XV веку п. н. е., само су преузели Кнос, унеколико га модификујући.

Кнососко краљевство обухватало је округ града Кнососа, равницу Месару⁹, простор источно од Фестоса и брда Дикте. Дакле, под управом Кнососа био је централни део острва. На истоку граница је била Хијарепети.

2.2.3. Куће трговаца

Године 1950/1952. пронађене су приватне куће богаташа, које потичу из XIV/XIII века п. н. е., а које су се налазиле изван микенских одбрамбених зидина. У кућама су нађени, поред осталог, питоси¹⁰ и плочице са знацима линеара Б. То је први случај да се писане плочице нађу у једној грађанској кући, а не у палати. Треба поменути „кућу питоса”, „кућу сфинги” (плочице од слоноваче), „кућу штитова” и „западну кућу”.

Литература:

- Т. В. Блаватскај, Микена, Стара Грчка, Сарајево 1959.
- Драгослав Срејовић, Александрина Цермановић-Кузмановић, Речник грчке и римске митологије, Београд 1989³.
- Н. W. Janson, Историја уметности, Преглед развоја ликовних уметности од праисторије до данас, превела Олга Шафарик, Просвета, Београд 1994¹⁰.
- Ц. Чедвик, Микенски свет, превела Љиљана Црепајац, Београд 1980.

Белешке:

- са предавања С. Ферјанчић у току зимског семестра 2001/2002.

⁷ Чедвик је прво сматрао да је то планина Еруманти, која се налазила северно од Алфеја.

⁸ У Олимпији је био подигнут чувени Зевсов храм.

⁹ На таблицама је посведочена под именом „дава”. Била је позната по производњи пшенице.

¹⁰ Питоси су велики судови са глиненим чеповима у којима је одлагана роба

2. 3. ПЕРИОДИЗАЦИЈА

1. раномикенски период — до XVII века п. н. е.; запажен је утицај Крита, Египта, Мале Азије; палате.
2. средњемикенски период — од XVII до XV века п. н. е.; еолоско-ахајски утицај; кубасти гробови.
3. касномикенски период — од XIV до XIII века п. н. е.; релативно самостална; палате, атрејева ризница.

Белешке:

— са предавања С. Ферјанчић у току зимског семестра 2001/2002.

2. 4. ПИСМО

У периоду од 1450. до 1200. п. н. е. на простору микенског света користило се писмо названо линеар Б, које је дешифровао архитекта Мајкл Вентрис уз помоћ Џона Чедвика.

Научници, сусревши се са линеаром Б, дошли су до закључка да је то писмо, пошто је пронађени број знакова био сувише велики да би било фонетско, слоговно писмо. Даље је научнике мучило питање језика писма: језик Пелазга, критски, лидијски, ликијски, етрурски? Вентрис је 1952. године изнео претпоставку да је у питању грчко писмо. Уз помоћ кипарског слоговног писма прочитао је десетак грчких речи и то имена градова: Кносос, Пилос... До данас већи део писма је дешифрован и откривено је деведесет знакова: за слоге, за двајање, за бројеве и скраћенице (идеограми). Међутим, и даље истраживаче брине истинитост података које нам таблице пружају. Таблице се могу криво протумачити било због грешака тадашњих писара, било због фрагментарности сачуваних таблица, било због чињенице да таблице потичу из последњих година палата, било због тога што писмо није у потпуности дешифровано. Још увек је неизвесно да ли је линеар Б варијанта линеара А прилагођен грчком језику¹¹ или је пак линеар Б настао из једног праписма са територије копнене Грчке, које је изгубљено.

Литература:

— Петар Хр. Илиевски, Предговор, Микенски свет, Београд 1980.

Белешке:

— са предавања С. Ферјанчић у току зимског семестра 2001/2002.

2. 5. НОСИОЦИ МИКЕНСКЕ ЦИВИЛИЗАЦИЈЕ

Данас се у директној вези са дешифровањем линеарног писма Б усталило мишљење да су носиоци микенске културе били Ахајци. Тешко је веровати да би носиоци другог језика хтели да своје документе сачувају на грчком. На таблицама су посведочена грчка имена мушкараца и жена. Ахајци нису били само припадници елите, већ и сељаци, што потврђује податак са кнососких таблица да су сељаци својим животињама давали грчка имена.

На основу археолошких открића је утврђено да од XXI века п. н. е. на простор Грчке упада ратоборан народ, који је поседовао коње, мање од оних које ми данас гајимо, и карактеристичну врсту грнчарије. Овај народ се населио, можда прво у централној Грчкој и на северу Пелопонеза, и мешањем са индигеним народима

¹¹ наине, писмо су са Крита пренели критски писари по великој ерупцији вулкана на Тери, што је за последицу имало уништење критске флоте и почетак опадања критске цивилизације.

створио грчки језик. Према грчкој традицији та новодошла племена били су Ахајци.

До XV века п. н. е. минојска цивилизација доживљава свој процват и минојски утицај на простор континенталне Грчке био је врло изражен. Мада Еванс тврди, мало је вероватно да је у питању било војно освајање. Становници копна, који се у ово време већ могу назвати Грцима, били су увек ратоборни, док су Минојци били мање-више мирољубив народ.

У време када Минојска цивилизација почиње да опада, континентална Грчка била је домовина напредног грчког друштва, које називамо микенским.

Око XIV века п. н. е., по свој прилици велика група Ахајаца преселила се на Крит и на обалу Мале Азије.

2.5.1. Ахајци у хетским и египатским изворима

Народ Ахајаца, као носиоц микенске културе, био је само један од бројних и моћних народа на простору источног Медитерана. У XV/XIV веку п. н. е. Хетско царство било је на врхунцу своје моћи.

Хети су имали обичај да бележе оне војне и дипломатске догађаје који су били од интереса за њих. На глиненим таблицама, пронађених у Богазкеји, а које потичу из XIV века п. н. е., сачувано је писмо хетског цара Муршилиша II (1350 - 1320), који, ради борбе против уљеза, у помоћ зове владаре Ahhiyava (Ахаје?) и Lazra (Лезбоса?). Наиме, у помоћ зове брата по имену Тавакавалаша, који је био краљ Ayavalash (Ахајаца?), и брата краља Ahhiyava (Ахаје?). Титула „брат“ собом је носила извесно уважавање. Према једном писму из 1300. године хетски цар краља Ахијаве изједначава по рангу са владарима Египта, Вавилона и Асирије. На основу проучавања хетских докумената једна група научника сматра да су постојала два ахајска краља. Хамонд тврди да је један краљ био владар Ахајаца на простору континенталне Грчке, док је други (Тавакавалаш) био само вођа групе Ахајаца, која је настањивала простор Мале Азије. У прилог овој теорији иде Херодотов податак да су се некадашњи становници Памфилије и Киликије називали Нур-akhaioi (VII, 9).

Краљ Ахајаца у прво време није био потпуно независтан. На основу таблица знамо да је у једном месту уз границе Хетског царства (јз. део средње Мале Азије) постојао краљ Ахајаца чија је власт била, у ствари, дар хетског цара. Иако су били подређени, Ахајци су, насупрот незадовољству хетског двора, на своје територије примали „слуге, које нису биле одане цару”.

Географске одреднице царства Ахијава нису јасно дате на таблицама. Ј. Финли, насупрот Хамонду, сматра да се то царство налазило на Родосу. Поједини истраживачи држе да се царство Ахијава налазило на обалама Мале Азије, у Милеванди (Милет). И на Родосу и на обалама Мале Азије посведочени су предмети микенске израђевине, толоси, као и микенска трговачка упоришта. У случају да прихватимо изнесену претпоставку да је царство Ахијава у ствари царство Ахајаца, било да се мисли на простор континенталне Грчке, било на простор Мале Азије, онда су хетски извори први документи који сведоче о Ахајцима.

Хетски документи друге половине XIII века п. н. е. сведоче да Attarissyas, владар Ахијаве, угрожава Карију и пустоши Кипар. Овог Attarissyas-а поједини истраживачи идентификују као Атреја, краља Микене и оца Агамемнона, који је опсео Троју око 1200. п. н. е. Треба поменути да су своја трговачка упоришта Микењани имали на југу и истоку Кипра. На таблицама линеара Б чак је посведочен појам „куприос”, који по свој прилици одговара речи „Кипранин”.

Египатска сведочанства XIV и XIII века п. н. е. пружају имена многих егејских народа. Поред осталог имена која су идентификована као Дарданци и Πιοί, који се у Хомеровим еповима помињу као становници Троје.

Тридесетих година XIII века п. н. е. простор Делте угрожавају тзв. народи са мора. У египатским изворима, поред осталих помињу се Akaiwasha, које данас

препознајемо као Ахајци.

Литература:

- Т. В. Блаватскај, Микена, Стара Грчка, Сарајево 1959.
- Ц. Чедвик, Микенски свет, превела Љиљана Препајац, Београд 1980.
- N. G. L. Hammond, A history of Greece to 322 B. C., Oxford 1959.

Белешке:

- са предавања С. Ферјанчић у току зимског семестра 2001/2002.

2. 6. СОЦИЈАЛНА СТРУКТУРА

Територија микенског света била је подељена на више краљевства. На челу једног краљевства налазио се краљ, тзв. *wanaка* (читамо *ванакс*). Касније, код Хомера, налазимо име *анах*, титула коју носе краљеви, нпр. Агамемнон *анах* — краљ људи. Ову титулу Хомер користи и да би означио угледне људе, нпр. за Тиресију, који је био веома цењени тебански пророк.

Eheravo је можда име једног *ванакса* (краља). То име налази се прво на списку дарова Посејдону и његови дарови су највећи. Поједине таблице сведоче о имању, великом богатству *Ехеравоа*. Као пример можемо навести велико засађено имање „са-ра-пе-до”, које се налазило под његовом влашћу.

Следећа у хијерархији је титула „лавагет”. Претпоставља се да су ту титулу носили вође народа. У Пилосу могућ *лавагет* је био извесни *Веланеј*. Истраживачи су дошли до тог закључка проучавајући садржај таблица: *Веланеј* је имао занатлије у служби, стада, а његов прилог у житу је био по квантитету једнак краљевском прилогу дарова Посејдону.

Земљишни поседи су се називали „теменоси”.

У овом периоду постоји титула „басилеус”, која означава само вођу једне групе. Око краља се налази дворска властела, тзв. *hequetai* или „пратиоци”. Они омогућавају краљу да наметне власт над осталима. На таблицама уз појам *точкова борбених кола* налази се *придев изведен из имена пратиоца*. Ова чињеница наводи на закључак да су ови пратиоци били и нека врста телохранитеља. Институција пратиоца позната је и касније. У старој Грчкој постојали су тзв. *philoí*, који су представљали узак круг пријатеља око краља, а у старом Риму су постојали тзв. *comites*.

Поред властеле, која чини двор, постоје и крупни земљопоседници. Она је давала кадрове за локалну администрацију ван престонице. Ове две горње класе служиле су и корисном циљу да једна другој буду контрола. Земљопоседници су контролисали краља да не да маха својој самовољи, а двор је контролисао земљопоседнике да се не одметну од централне власти.

„Телестаи” су крупни земљопоседници везани за религијску сферу.

Пилско краљевство је било подељено на 16 административних округа, на челу сваког од тих округа стајао је гувернер по имену „ко-ре-те” и изасланик (заменик гувернера) звани „по-ро-ко-ре-те”. Улога ове двојице, било је, поред осталог, сакупљање пореза. Са таблица се зна да су корете и прокорете имали право на ванредан порез у бронзи, злату...

Постоји титула „дамокоро”. Која функција одговара овој титули није познато. Познато је да ју је именовао краљ. Ова реч изведена је из термина „дамос”, што значи округ.

На таблицама се појављује термин „слуге богова”. Неизвесно је да ли је то било зависно или независно становништво.

Робове има и аристократија и средњи слој становништва. Да је краљ имао робове зна се са таблица административног карактера. У Пилосу је три четвртине жена са децом радило на производњи тканина. Издржавани су од стране палате. На основу топонима уз имена *робиња*, може се одредити одакле су робови долазили: *Лемнос*, *Зефир*, *Милет*...

! (Хијерархија становништва: краљ, аристократија (дворска властела, крупни земљопоседници, свештеници), радни народ (војници, трговци, занатлије, слободни сељаци) и зависно становништво (зависни сељаци, робови).)

Литература:

— Ц. Чедвик, Микенски свет, превела Љиљана Црепајац, Београд 1980.

Белешке:

— са предавања С. Ферјанчић у току зимског семестра 2001/2002.

2. 7. ПРИВРЕДНИ ЖИВОТ МИКЕНСКЕ ЕПОХЕ

2.7.1. Пољопривреда

2.7.1.1. Житарице

Један од главних начина привређивања у микенском свету била је земљорадња. На основу археолошких налаза, костију животиња и угљенисаног семена, може се закључити каква је исхрана микенског становништва била. Међутим, овакви налази су ретки, те се морамо ослоњити на документоване податке, таблице са линеаром Б. Треба имати на уму да су таблице пре свега писане да буду од интереса за краља.

О пољопривредним културама сазнајемо захваљујући списковима за порез и списковима за следовање. Постојао је један идеограм који је означавао житарице. Истраживачи су утврдили да су Микењани од житарица гајили пшеницу и јечам. Приликом следовања једна врста се увек давала двоструко више но друга. Како постоји само један идеограм, данас је неизвесно која се врста више давала.

Земљишни поседи мерени су количином семена. Таблица, која сведочи о округу Сфагијанес¹², пружа податке о расподели земље. Наиме, наводе се имена закупаца. На основу те таблице и средњовековног извора *Domesday book* из 1086. године, утврђено је да постоје два земљишна поседа „котона китимена” и „котона кекемена”. Китимена је у приватном поседу, нпр. племића или закупаца, а кекемена је државна земља под управом „дамоса”, колективног тела једног округа. Постојао је и списак оних, тзв. „слуге божанства”, који су држали државну земљу, а уједно су били и закупци приватне земље. Један од највећих поседа држала је свештеница Ерита. Пошто су сва та имања пописана на таблицама, краљ је значи био заинтересован за њих, иако се нигде краљ не помиње као власник.

2.7.1.2. Зачини

Поред житарица, гаје се и зачини. Користе се за исхрану и прављење ароматичних уља. Посведочени су ким, копар, сусам, rhoiḱion, нана, шафран и др.

2.7.1.3. Маслине

Гајење маслина није био лак посао због разлике у приносу из године у годину. Гајиле су се на Криту. Прерађене, могле су се користити за осветљавање, прање, кување.

2.7.1.4. Смокве

---

¹² где се налазила палата Пилос

Друго популарно воће на Криту су смокве. „Описукоѕ” је био надзорник над гајењем смокава. Оне су се користиле за следовање.

2.7.1.5. Винова лоза

У микенском свету нарочита пажња била је посвећена гајењу грожђа. Од грожђа се правило вино, које се потом извозило. Домаћем становништву краљ је издавао вино само у малим количинама. Вино је било заштићено посебним печатима. Најчешће у оквиру дарова божанствима, даровани су мед, жито, вино и маслиново уље.

2.7.1.6. Пчеларство

Код Микењана налазимо податке о пчеларству. На таблицама линеара Б дешифрована је реч која одговара појму мед. Постојали су посебни чиновници за производњу меда, тзв. „меридамате”.

2.7.1.7. Стока

У микенском свету било је развијено сточарство. Треба поменути, пре свега, коњогојство. Микењани су гајили мале коње, сличне понијима.

Да су гајили волове, потврђује податак са таблица да сваки од 16 округа Пилског краљевства мора дати палати извесну количину говеђих кожа.

800 таблица сведочи да су Микењани располагали великим стадима оваца. На таблицама из Пилоса пре имена стада, стајало је лично име у генитиву. Прво се сматрало да се име односи на пастира. Међутим, како податак обухвата стада раштркана по читавом краљевству, дошло се до закључка да име припада каквом аристократи, коме је краљ дао концесију на чување оваца. Како на таблицама са Крита не постоји ова именица у генитиву, стада су вероватно припадала краљу. Број овнова је био једнак броју оваца. Наиме, како је за приплод био потребан само мали број, овнови су били кастрирани, а узгајани су ради добре вуне.

Такође су гајене козе, чији су се рогови користили за израду лука, као и свиње, које су жртвоване као дар божанству.

У микенском свету је био развијен лов. На једном пехару, пронађеном у гробници у Вафију, представљен је лов на бикове. Многе фреске сведоче о лову што само потврђује да су Микењани доста полагали на ову врсту рекреације.

Сигурно је постојао и риболов, али он није био нарочито развијен.

2.7.2. Индустрија

2.7.2.1. Метали

У употреби је било пет метала: злато, сребро, олово, бакар и калај. Бакар су Микењани увозили из Мале Азије и са Кипра. Калај су увозили из Мале Азије. Поједини истраживачи тврде да су Микењани калај добављали са простора данашње Британије, Чешке и Италије. Микењани су познавали технику добијања бронзе. Такође знају за гвожђе, кога је било у малим количинама, а који се увозио из Азије. Посведочени су бројни предмети од сребра, али на таблицама помињу се само точкови борних кола опточени сребром. Злато се користи као декоративни елемент, али и као посредник за набавку оружја. Олово се користило за прављење фигурица, које су се могле бојити. Куглице од олова су пронађене у Теби.

2.7.2.2. Текстилна индустрија

У микенском свету била је развијена текстилна индустрија. Док су једни градови били задужени за прављење декоративних елемената, други су правили тканине од вуне и лана. Пилски краљ је имао 600 робиња са децом, где се 3/4 бавило производњом тканине. Ове тканине, које су биле ретке и веома цењене, су извожене ус стране земље.

2.7.3. Трговина

Развој трговине микенске цивилизације омогућио је вишак производа. Ове производе Микењани не акумулирају, већ их размењују са потребним сировинама из других земаља. Микењани су били у могућности да извозе предмете од бронзе. Само у Пилосу је радило 400 ковача. Велики број производа који ковачи произведу премашивао је потребе једног краљевства, те се вишак извозио. Извозило се и маслиново уље, које се у великим количинама производило на Криту, као и лан, чији је центар производње била Овострана провинција.

Данас се води расправа око питања постојања трговачке класе у микенском свету. Иако куће, изван зидина микенске палате, називамо кућама трговаца уљем, на глиненим таблицама линеара Б није посведочен термин који може одговарати појму „трговац“ (на супрот документима из архива Блиског истока, у којим постоји термин који одговара појму „трговац“). Такође није посведочен ни посредник у процесу размене — новац.

Главни центри размене микенског света били су Египат, Сирија и Мала Азија. У XV веку Египат је био на врхунцу своје моћи. Управљао је Палестином и Сиријом. Кипар је био под његовом политичком доминацијом, а Хети су поштовали његову снагу. Микењани су одржавали трговачке везе са Египтом. У Египат извозе вино, маслиново уље, пурпурне тканине; из Египта, пак, увозе драгоцене метале, слоновачу и папирус, који су користили за прављење једара и конопца.

Око 1450. године п. н. е. Микењани од Минојаца преузимају економску превласт на мору. Микенска грнчарија пронађена је на Мелосу, Тери и Родосу. На Родосу, у близини минојског града Тријада, пронађено је једно микенско насеље. Своја трговачка упоришта Микењани су имали на југу и истоку Кипра. На таблицама је посведочен појам „куприос“, који по свој прилици одговара речи „Кипранин“. Са простора Кипра, Микењани су увозили бакар. У градовима Киликије пронађени су остаци микенске културе, а у Милету и Халикарнасу пронађене су гробнице типа микенских. Трговачка упоришта, као и предмети микенске израде, пронађени су у Угариту и Сирији. Преко Угарита долазе у везу и са Месопотамијом.

Године 1400. п. н. е. Микењани преузимају од Крићана и трговину са Палестином, Феникијом, Тројом VII А. Од Спорада, предмети микенске израде нађени су само на Делосу. Изгледа да Споради нису представљали трговачку линију Микењана. Микенски предмети и толоси пронађени су и у Сиракузи, Италији, Сицилији.

Литература:

— Џ. Чедвик, Микенски свет, превела Љиљана Црепајац, Београд 1980.

Белешке:

— са предавања С. Ферјанчић у току зимског семестра 2001/2002.

2. 8. В О Ј С К А М И К Е Н С К О Г С В Е Т А

2.8.1. Оружје

Ниједан документ не помиње постојање војске, мада постоје спискови људи одређених за војне и поморске дужности. У микенским гробницама у Дендри (Арголида) и Кносу (Крит) пронађене су кациге и дуги бронзани оклопи.

У микенској уметности има много слика штитова, који су очигледно прављени од говеђе коже и појачани металним испупчењима. Микенска борна кола представљена су на многим кносским таблицама и често се могу видети на уметничким сликама, и то на фрескама, као што је, на пример, пилска слика двојице ратника на колима, а исто тако и на многобројним сценама на вазама. Пронађени костури коња показују да је раса коња која је тада била позната у Грчкој била веома мала и тешко да је била већа од шетландских понија. О постојању борних кола сведоче и пилске таблице, на којима су наведени точкови борних кола. Сцене у уметничким делима показују употребу тешког копља. У Мидеји (Дендра) у једном толосу је пронађено оружје: четири мача, ножеви и врхови од копаља. Мада се на пронађеним таблицама не помиње оружје, то не треба схватити као доказ да су Микењани били мирољубив народ.

2.8.2. Војна организација

На пилским таблицама помињу се веслачи. Због малог броја наведених војника, претпоставља се да је то била само обалска стража, осматрачка служба. Ипак, то је довољно да претпоставимо да су Микењани имали флоту.

Микенско друштво је било сигурно од напада са копна. Наиме, ако би непријатељ решио да нападне краљевства микенског света, прво је требао да се суочи са бројним народима који су окруживали територију микенског света. Уз то микенске престонице су биле добро утврђене и чували су их најмање три одреда војника. Микењане је било најлакше напасти са мора. Стога су Микењани обалу поделили на десет сектора, од севера према југу, са одређеним бројем војника. Распоред војске по секторима није био равномеран. На кризним подручјима је било постављено више војника и два пратиоца — познато је име (можда титула) једног пратиоца „Етиокле”. Ови последњи су највероватније биле војсковође. Највише пратиоца било је у секторима VII и VIII, на подручју Наваринског залива, као и на обали северно од залива. Због пристаништа Војдокилија, то је било стратешки најнесигурније место. Мања концентрација пратиоца била је на II сектору, на подручју завршетка реке Кипарисије.

Литература:

— Ц. Чедвик, Микенски свет, превела Љиљана Црепајац, Београд 1980.

Белешке:

— са предавања С. Ферјанчић у току зимског семестра 2001/2002.

2. 9. Р Е Л И Г И Ј А

Проучавањем пронађених таблица са линеаром Б утврђено је да се пантеон олимпијских богова почео стварати још у микенско доба. По традицији постоји дванаест олимпијских богова: Зевс, Посејдон, Хермес, Ареј, Аполон, Хефајст, Дионис, Хера, Артемида, Афродита, Атина и Деметра. Деметра је, вероватно, касније ушла у ову групу, а у почетку је била хипостаса богиње Земље.

Они истраживачи који желе да о религији Микењана сазнају више уз помоћ таблица са линеаром Б, наићи ће на бројне тешкоће. Наиме, не постоје теолошки текстови нити химне. Богови се јављају само као примаоци неких залиха, које им дају администратори палата. Они чак не пишу име бога на неки специјалан начин, те су истраживачи у недоумици припада ли наведено име човеку или богу. На кносској таблици V₂ прочитана су следећа имена богова: Атина господарица, Ареј, Аполон и Посејдон.

Таблица Tn316 представља белешку о великом религијском обреду у Пилу. Наиме, обред се одигравао у пилском округу Сфагијанес, у коме се налазила палата. Чедвик лоцира Сфагијанес близу данашњег места Хора, на северу од палате.

На таблици наведена су имена божанства, а потом дарови. Тако знамо да су боговима дароване златне посуде и људске жртве. Када је у питању женско божанство дарована је жена, а када је у питању мушко божанство, онда је дарован мушкарац.

Као једно од божанстава на таблици Tn316 помиње се Потнија — (За) Потнију: једна златна посуда, једна жена. Потнија је реч индоевропског порекла и преводи се као госпођа, господарица, краљица. Под овим обликом Potniai Грци су подразумевали Деметру и њену кћер Персефону, која је била господарица Хада. По свој прилици Потнија је била везана за култ Мајке Земље. Једна од интересантних црта микенске Потније је да се придев изведен из њеног имена употребљавао да се њиме означи стада оваца у Кнососу и ковачи бронзе у Пилу. Они су, вероватно, додељени богињи да обезбеде приходе за њене светиње и слуге.

Од крупнијих фигура класичног пантеона на таблици Tn316 се помињу Зевс, Хера, Хермес и Деметра, у случају да са њом идентификујемо Потнију.

Божанства се помињу и на таблицама које сведоче о додељивању житарица, мирисних уља, меда и вуне. Треба поменути да је овде Посејдон био најважније божанство. Наиме, његов део је увек био далеко највећи.

Нису нађени никакви трагови микенске храмовне архитектуре — ако је уопште постојала. Нису нам познате ни камене скулптуре као култске фигуре. У микенском друштву било је омиљено веровање у загробни живот. Као успомена на то остале су микенске гробнице.

Литература:

- Ц. Чедвик, Микенски свет, превела Љиљана Црепајац, Београд 1980.
- Т. В. Блаватскај, Микена, Стара Грчка, Сарајево 1959.
- Н. W. Janson, Историја уметности, Преглед развоја ликовних уметности од праисторије до данас, превела Олга Шафарик, Просвета, Београд 1994¹⁰.

3. Т Р О Ј А

Ослањајући се на Хомерове спевове *Илијаду* и *Одисеју* 1868. године на брегу Хисарлик Хајнрих Шлиман открио је Троју. До данас је откривено девет слојева Троје. Шлиман је сматрао да је Троја II, у ствари, Пријамова Троја. У другој половини III миленијума п. н. е. на развалинама Троје I, која је нестала у пожару, никло је ново богатије насеље, заштићено јаким зидовима, Троја II. О богатству тог града сведочи чувени депо нађен у Троји, кога је Шлиман, верујући да је Троја II у ствари „хомерска” Троја, назвао Пријамовим благом. Поред осталог, ту је пронађено више од 8000 ситних предмета од злата.

Дерпфелд, Шлиманов помоћник од 1879., утврдио је да је Троја VI Пријамова Троја. Међутим, 1932. године Карл Блеген износи претпоставку да, пошто је Троја VI настрадала у земљотресу, Троја VIIа мора бити Троја из хомерских епова.

У XIV веку п. н. е. Троја VI је била значајани политички и културни центар егејског света. Хамонд сматра да је овај град основао народ сродан становништву континенталне Грчке. Доказ томе јесте чињеница да је народ Троје VI изградио мегаронски тип тврђаве, коју је утврдио бедемима. Троја VI располагала је солидним богатством. Одржавала је трговачке везе са градовима микенског света. Град је уништен у земљотресу, али је недуго затим обновљен као Троја VIIа.

Троја VI и Троја VIIа за своје богатство треба да захвале, пре свега, повољном стратешком положају. Троја је контролисала Хелеспонт. Представљала је везу између Европе и Азије. На основу археолошких открића утврђено је да је Троја VIIа уништена у инвазији. Мада је град обновљен (Троја VIIb), он никада више није повратио свој некадашњи сјај.

Блеген сматра да је Троја VIIa разорена око 1250. године п. н. е. Финли датује пад Троје око 1190. године п. н. е.; време када су разорени Пилос и Микена. Ако је ова година у питању, онда освајачи Троје не могу бити Ахајци, јер се територија копнене Грчке већ налази у кризи. Поставља се питање: „ко је, онда, разорио Троју?”. Финли сматра да је то тзв. народ са мора, који је одговоран и за рушење Хетског царства на прелазу из XIII у XII век п. н. е. Ахајци су се можда придружили, али само као пљачкаши. Да су Ахајци имали обичај учествовати у пљачкашким походима сведочи и један египатски документ из времена владавине Мернептаха (1236 - 1223). У петој години владавине овог фараона, Египат су напали Либијци. Међу савезницима Либијаца помиње се народ Акаваша (Akaiwasha), које су научници идентификовали са Ахајцима. Египћани су се успели одбранити. На фрескама народ Акаваша, представљен међу заробљеницима, приказан је као обрезан. Да ли су се Грци обрезивали у XIII веку п. н. е., данас није познато. Махом, научници се не слажу са Финлијевом теоријом, јер мало је вероватно да један пљачкашки поход може оставити толико трага на грчку традицију.

Изгледа да су Троју заиста срушили Грци око 1270/1250. године п. н. е. Због чега је вођен рат? Према Хомеру све је то због једне лепе жене Хелене. Међутим, истраживачи не иду тако далеко. Грци су ишли у пљачкашке походе дуж обале Мале Азије и били су упознати са богатством Троје и са чињеницом да је била ослабљена земљотресом. Грцима је потребно једно ново трговачко упориште у сз. делу Мале Азије. Одлучили су се за Троју и били су у могућности да је освоје, јер је њен сусед Хетско царство у овом периоду почело да слаби.

Литература:

- Т. В. Блаватскај, Троја, Стара Грчка, Сарајево 1959.
- N. G. L. Hammond, A history of Greece to 322 B. C., Oxford 1959.

Белешке:

- са предавања С. Ферјанчић у току зимског семестра 2001/2002.